

Слюсар В. М. – аспірант
(Житомирський педуніверситет)

Постмодерністський фемінізм про детермінацію самореалізації особистості

У даній статті автор акцентує увагу на вивченні соціально-культурної детермінації свободи вибору сфер та механізмів самореалізації особистості. Автор вважає, що досліджуючи особливості, індивідуальної свободи, потрібно звернути увагу на дослідження впливу певних біологічних відмінностей на даний процес, одними з яких є статеві, зокрема можливості становлення жіночої суб'єктивності, на що звертають увагу філософи постмодерністського фемінізму.

У процесі розвитку сучасної філософської науки особливу увагу викликає проблема самореалізації особистості, розглядаючи її в різних ракурсах: і як гармонію та єдність усіх елементів особистості, і як базову потребу, і як фактор психічного здоров'я та довголіття, і як підґрунтя для повноцінної життєдіяльності людини як суб'єкта особистісного та суспільного буття тощо. Особливо змістовним є розгляд даного питання такими філософами як З.А. Абдулліна, В.Л. Іноземцев, В.І. Муляр, Г.К. Чернявська, В.С. Швирьов, Л.Г. Щитова, Е. Фромм та деякими іншими, які визначали самореалізацію особистості як умову та гарантію свободи особистості. Виходячи з визначення свободи як "здатності людини діяти у відповідності до своїх інтересів та цілей, опираючись на пізнання об'єктивної необхідності" [1, 569] та розуміння самого поняття "особистості" як людини, яка є суб'єктом розвитку матеріальної та духовної культури [7, 273], потрібно відзначити, що втілення свободи виходить з конкретно-історичного втілення необхідності у вигляді реально існуючих природних умов та соціально-економічних відносин, які, у свою чергу, обумовлюють коло її інтересів, а також у вигляді матеріальних засобів для досягнення поставлених цілей, тобто свобода є особливим способом детермінації духовної реальності [2, 570] Отже, свобода вибору сфер та механізмів самореалізації детермінована культурними, державними, релігійними, моральними факторами конкретного історичного соціуму.

Оскільки в комп'ютеризованій, значною мірою формалізованій системі суспільних відносин свобода самореалізації особистості детермінується соціальними факторами, в результаті чого певний індивід не має можливостей для вибору сфер та механізмів реалізації своєї життєвої програми через належність до певної соціальної групи, раси, національності чи статі. Метою даного дослідження є виявлення особливостей теоретичного осмислення даної проблеми представниками постмодерністського фемінізму, оскільки в наш час актуальною є система філософських поглядів представників даної течії, як і самої загальнофеміністичної критики, оскільки в радянські часи в нашій країні твори багатьох філософів-феміністів не друкувалися, проте в наш час, з'являються центри, як от у Харкові, проводяться дослідження даних проблем та видаються твори-оригінали.

Механізми подолання обмеження свободи самореалізації за певними ознаками, зокрема за національністю, расою, статтю, релігійними переконаннями, залишається актуальним предметом дослідження сучасних наук, об'єктом вивчення яких є суспільство. Саме для надання жінкам рівних з чоловіками можливостей щодо реалізації власних інтересів та цілей і виникли феміністичні рухи. У своїх уявленнях такі релігії як іудаїзм, християнство та мусульманство закріпили вищість чоловічого над жіночим: першим було створено чоловіка, а жінку йому дано лише для допомоги; першою ж гріх вчинила жінка, а отже, вона є і винуватицею втрати людиною життя у раю. Межі сфер самореалізації жінки релігією чітко окреслені: "Ти в муках родитимеш діти, і до мужа твого пожадання твое, ? а він буде панувати над тобою" [Буття. 3, 16]. У культурі існувала тенденція вважати, що все найкраще створюється лише чоловіками, а якщо автором певного шедеву є жінка, то її творчості були просто притаманні чоловічі риси. Так, літературна діяльність видатної української поетеси Лесі

Українки була оцінена Іваном Франком як діяльність, на яку здатен був на той час не кожен чоловік. Культура, виступаючи однією з найважливіших ланок механізму самореалізації особистості, являється саме її засобом, адже "включаючись у світ культури, "прочитуючи" її, освоюючи в ній людський смисл, індивід перетворює останню в універсальний засіб свого самоздійснення" [8, 129].

Отже, перед філософами, що досліджували становище жінки у суспільстві, свободу її самореалізації, постало завдання дослідити культуру, виявити механізми впливу на конкретного індивіда та суспільство в цілому релігійних та культурних стереотипів, що детермінували дану свободу лише за статевими ознаками. Не погоджуючись з традиційним баченням суспільної ролі жінки, яка, за тенденційними ствердженнями більшості філософів до XIX-XX століть, ніколи на повинна забувати про свою залежність від чоловіка, зобов'язана здобувати його прихильність та підкорюватися його волі і тим самим зберігати добробут сім'ї, а в результаті і добробут суспільства, з'являються нові погляди на дану проблему, тому що такий стан неспівпадіння соціально бажаного та індивідуального прагнення "породжує ситуації неповної самореалізації як в окремих видах діяльності, так і в самореалізації особистості в цілому" [11, 79]. Усвідомлюючи, що людина є творцем людських відносин, а не лише їх продуктом, тобто люди творять обставини в такій же мірі, як і обставини людей, слід відзначити, що "у процесі своєї життєдіяльності люди постійно удосконалюють суспільні відносини, своє життя і самих себе" [6, 125]. Цей процес пошуку розв'язання проблеми обмеженості у можливостях реалізації жінками власної життєвої програми сприяв демократизації суспільства та усвідомленню рівноправного становища жінок і чоловіків, їх рівних перспектив, а отже, дослідження розвитку даного процесу сприяє узагальненню та систематизації знань про детермінацію свободи вибору сфер та механізмів самореалізації особистості за певними соціальними та біологічними ознаками.

Саме направленістю на перетворення суспільства характеризується друга хвиля фемінізму, початок якої припадає на другу половину XX століття (на відміну від першої, яка відстоювала перш за все юридичне рівноправ'я жінок і чоловіків). Під час другої хвилі з'являються різні течії фемінізму: ліберальний, радикальний, психоаналітичний, постструктуралістський, постмодерністський, "чорний", постколоніальний. Ідейним підґрунтям виникнення фемінізму другої хвилі стали праці філософів-екзистенціалістів, зокрема Ж.-П. Сартра та натхненника неофемінізму Симона де Бовуар.

Сартр визначив роль свідомості особистості у процесі реалізації її "первісного проекту", відзначаючи, що вільна свідомість забезпечує незалежність особистості від долі "заданої первісним вибором" [9, 65], а за розробленою філософом екзистенційної діалектики взаємодії "я" та "інших", що визначає як двоїсте відношення структуру будь-якої індивідуальної ситуації, через свідомість "інших" індивід формує власну, адже "обираючи себе, ми обираємо всіх людей" [10, 133], а "щоб отримати істину про себе, я повинен пройти через іншого", "інший є необхідною умовою для мого існування" [10, 138]. Джерела відношення у суспільстві між особистостями, зокрема і міжстатеві, коли проявляється залежність свободи

самореалізації окремої особистості від інших, Сартр знаходить у позиції залежності, коли "я" повинно контролювати позиції "інших" та їх оцінки по відношенню до себе задля збереження власної свободи, що і спонукає її утвердити власну суб'єктивність та перетворити "іншого" в об'єкт.

У своєму варіанті атеїстичного екзистенціалізму Симона де Бовуар, розробляючи ідеї Сартра, у праці "Друга стаття" подала "екзистенційні формулювання "іншості" та автентичності жіночої особистості і висунула популярну в світі фемінізму ідею, що поняття фалоса як вираження трансцендентального перетворює "Я" жінки в об'єкт, в "іншого" [5, 140]. Проблеми свободи волі, свободи вибору, самореалізації особистості, які займають основне місце у працях філософа, Симона де Бовуар розглядає реалізацією жінкою свого власного проекту через ідею трансценденції та трансценденційну позицію, що передбачає "перевищення особистістю меж свого наявного буття, яке зводить її до простої об'єктивної детермінації, перетворюючи в об'єкт" [4, 17], чому заважає чоловік, який намагається перетворити жінку в "об'єкт споживання". Звідси й виводить Симона де Бовуар засоби розв'язання даного конфлікту через перетворення жінкою – "Я" ? чоловіка – "іншого" – в об'єкт, займаючи чоловіче, активне у суспільстві, місце, адже на пасивне прирікає жінку функція відтворення.

Постмодерністський фемінізм, який виник у восьмидесятих роках XX століття, на основі феміністичної методології критикує попередню наукову раціональність та об'єктивність, мотивуючи це обмеженістю соціального знання чоловічою системою цінностей, їх поглядом на світ та засобами вираження, тобто результати наукових досліджень обумовлені світоглядом ученого, який є, перш за все, представником певної статі. На відміну від своїх попередників постмодерністські феміністки на перший план поставили не певні дії та вчинки на покращення положення жінок у суспільстві, а більш глобальне завдання: розробити стратегії пізнання та зміни системи цінностей у західній цивілізації, утверджуючи жіночий спосіб пізнання світу, який намагається осмислити усі сторони існування особистості в соціумі та культурі. Такий "жіночий погляд" у постмодерністській філософії прагне зайняти лідируюче місце в процесі формування уявлень про особистість і детермінантів його самореалізації.

Одним з висхідних постулатів сучасної феміністської свідомості філософи визначають переконання, що пануючою культурною схемою, культурним архетипом буржуазного суспільства Нового часу служить "патріархальна культура", чи, як найчастіше вживається у феміністичній теорії, "патріархатна", пов'язуючи перший термін із значенням "старовинний", а другий – це виключно те, що пов'язане з пануванням чоловічого в суспільстві. Дана позиція утверджує наявність культури, що носить "маскулінний" характер, і яка разом зі своїми ієрархічними рядами є певним універсальним мірилом відносно будь-яких етичних та естетичних цінностей. Таке дослідження дозволяє розглядати культуру, що характеризується "патріархатністю", як важливий детермінуючий чинник свободи реалізації своєї особистості жінкою, оскільки "самореалізація особистості є процесом індивідуального опредметнення сутнісних сил культури завдяки діяльності відповідно до вимог

культури" [8, 86]. Постмодерністи ж заперечують установлення певного ієрархічного порядку чи систем пріоритетів при побудові власної моделі світу, яка базується на принципах рівної вірогідності та рівноцінності, що покликано подолати перекручені людські цінності, "деформовані, за їх уявленнями, сучасним рівнем і станом культури та цивілізації постбуржуазного суспільства" [5, 168]. Саме на основі заміни принципу побудови жорстких ціннісних вертикалей на горизонтальну, що характеризується поліполярністю, плюралізмом та здатністю вести діалоги, постмодернізм зміг активізувати з новою силою фемінізм.

Теоретики постмодерністського фемінізму, вивчаючи процес становлення жіночої суб'єктивності, намагаються розкрити репресивні механізми впливу на нього з боку патріархатної влади. Базовим для цього стає проект інтерпретації тіла як ефекту влади Мішелем Фуко. Сучасне "тіло" Фуко наділяє значно більшою свободою та, відповідно, більшою здатністю до самоконтролю, самокерування, проте змінився і тип влади контролю над "тілом" з прямого фізичного впливу на раціональніший та ефективніший – "нагляд", коли об'єктом насилля являється не тіло суб'єкта, а його душа. Механізмом такого контролю, складовою частиною якого є і контроль за методами гендерної індивідуалізації, за визначенням феміністичних дослідниць, являється культура. Визначаючи неможливість усвідомлення реальності та її складових поза мовою, надаючи великої уваги ролі дискурсивних практик, остаточною метою яких є максимальний контроль над індивідом, адже поняття "стать" – це результат дискурсу, Фуко показав, що сама стать особистості стала об'єктом контролю та підкорення, продемонструвавши, що навіть біологічні аспекти статі набувають соціальний характер, на основі чого можуть розглядатись як культурно-обумовлені. Отже, "тенденція аналізу феномена сучасної влади, на їх думку, полягає не у тому, щоб атакувати владні інститути, групи, еліту чи клас, а скоріше – саму технологію влади, що виробляє гендерну нерівність у суспільстві" [4, 37].

Виходячи з ідей Фуко про тіло, Джудіт Батлер через сприймання тіла як соціальної конструкції, доводить неможливим поділ на гендер та стать, а тілесні ознаки повинні сприйматись як визначальні ознаки в межах культури. Далі вона приходить до висновку, що "якщо поділ на "жіноче" та "чоловіче" може бути усвідомлений як культурна конструкція, то не існує біологічної детермінації нашої тілесності взагалі" [12, 29]. Дана суперечність так і не була розв'язана. Проте осмислюючи фукіанську ідею влади, Батлер надає особистості певної свободи від впливу влади, оскільки вона не є кінцево сконструйована нею, а даний процес конструювання є постійно повторюваним, що дозволило їй переглянути значення традиційного феміністичного питання про модель побудови жіночої ідентичності, вважаючи його безглуздим через наявність проблем загальної ідентичності.

Свободу самореалізації особистості поза традиційними гендерними ідентифікаційними нормами феміністи досліджують через трансформативну структуру суб'єктивності, основною характеристикою якої є концепція бажання Ж.Дельоза, в якій через механізм бажання здійснюється виробництво нових типів суб'єк-

тивності. Процес реалізації особистістю своєї життєвої програми Дельоз розкриває через поняття "події", яке направлене на усвідомлення нею майбутнього, адже "стати гідним того, що відбувається з нами, а отже, бажати і звільняти подію, стати результатом власних подій і, відповідно, переродитися, отримати друге життя – це і є стати результатом власних подій..." [3, 200]. Бажання ж вимагає відпустити на волю своє власне бажання і виключити Іншого, адже він пов'язує бажання особистості з об'єктом, бути у ситуації "становлення-жінкою" та ввійти в подію бажання і мислити його досвідом. Використовуючи замість поняття "жінка" "становлення-жінкою", Дельоз визначає, що даний тип становлення вказує зокрема на "зв'язок з іншими фрагментами реальності, другими типами виробництв, де виключається єдина траєкторія розвитку ідентичності та реалізується шанс для сингулярної позиції стати множинною, реалізовуватися в різноманітних ідентифікаційних формах", стан "становлення-жінкою" "стає маркуванням будь-яких, в тому числі традиційно чоловічих, ідентифікаційних стратегій суб'єктивної реалізації" [4, 44]. Дана концепція сприяла утвердженню думки про незалежну жіночу суб'єктивність в культурі, що направлено й на подолання "патріархатного" усвідомлення жіночої ідентифікації та демонстрацію свободи вибору стратегій для самореалізації особистості.

Розі Брайдотті вважає, що потрібно здійснити феміністичний аналіз сучасності, адже лише такий аналіз дійсно здатен артикулювати жіночу суб'єктивність, визнаючи при цьому симетричність у конструюванні жіночого і чоловічого в культурі. У власному варіанті осмислення дельозовської концепції бажання Розі Брайдотті вводить фігури бажання "вона-я" та "вона-інша", і поняття "вона" є основою суб'єктивності. "Вона-інша" замінює позицію пана та раба на визнання "іншого", а "здійснити перехід від "вона-я" до "вона-інша" через транзицію себе і визнання іншої суб'єктивності – це і означає знаходитися в процесі "становлення-жінкою" [4, 185]. Тереза де Лауретіс теж визнає зменшення ролі індивідуальних якостей особистості, зокрема такої як воля, і зростання дискурсивних та культурних норм у суспільстві, а гендер, виробляючи нові категорії, які сплітаються з нормативними, у процесі конструювання соціально-визнаних суб'єктів, є продуктом не лише соціальних інститутів, а й мови, літератури, кінематографа, наукової теорії.

Таким чином, підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що постмодерністський фемінізм, заперечуючи попередню раціональність, пропонує враховувати особливості суб'єкта пізнання певної статі та його ціннісні орієнтації, вивчаючи залежність кожного індивіда від певного набору навіяних переконань, зокрема пригноблення жінок через дискурсивні практики. У наш час відбувається дослідження спільної основи фемінізму і постмодернізму для створення постмодерністської теорії фемінізму, яка з власних позицій і вивчала б об'єктивність та автономність особистості у "патріархатному" суспільстві, прагнучи стати більш самокритичним, через що і виникли дискусії між представниками постмодерністського фемінізму та інших його течій, які вважають, що той здатен підірвати феміністичних рух зсередини, називаючи постмодерністську критику тим патріархатним засобом, який

прагне примусити подавити феміністську критику, перевівши проблеми із реальної сфери в символічну, дискурсивну, знаходячи лише суб'єктивне, фрагментарне. Проте, здатність включати у свої теоретичні та практичні дослідження концепцію "розрізнення" сприятиме змінам у самій феміністичній теорії відповідно до

сучасної культурної та політичної ситуації. Подолання проблем, пов'язаних з обмеженнями самореалізації особистості за соціально-культурними відмінностями статі, сприятиме як удосконаленню суспільних відносини, так і свободі вибору сфер та механізмів самореалізації особистості.

Література:

1. Араб-Оглы Э.А. Свобода // Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Е.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. ? М.: Сов. энциклопедия, 1989. ? С. 569-571.

2. Бичко І. Свобода // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. С. 570-571.

3. Делез Ж. Логика смысла. – М.: Раритет, Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 480 с.

4. Жеребкина И. "Прочти моё желание..." Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 256с.

5. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. – М.: Интрада, 1998. – 255 с.

6. Киселёва О.А., Недашковская М.А. Жизненный путь как процесс самореализации личности // Жизненный путь личности. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 118-133.

7. Музиченко В.Ф. Особистість // Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. Заг. редакція В.П. Андрущенко, М.І Горлач – Київ?Харків: ВМП "Рубікон",1997. – С.273.

8. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 214 с.

9. Руткевич А.М. От Фрейда к Хайдеггеру: Критический очерк экзистенциального психоанализа. – М.: Политиздат, 1985. -175с.

10. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Читанка з історії філософії. ? Т.6. Зарубіжна філософія ХХ ст. – К.: Довіра, 1993. – С. 83-100.

11. Соболев П.П. Жизнетворчество как способ самореализации личности // Жизнь как творчество ? К.: Наукова думка, 1985. – С.71-90.

12. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті // Незалежний культурологічний часопис "І". Гендерні студії. – Число 17. – 2000. – С. 22-29.

Слюсар В. Н. Постмодернистский феминизм о детерминации самореализации личности. В данной статье акцентировано внимание на изучении социально-культурной детерминации свободы выбора сфер и механизмов самореализации личности. Автор считает, что исследуя особенности индивидуальной свободы, нужно обратить внимание на исследование влияния определенных биологических отличий на данный процесс, одними из которых есть половые, в частности возможности становления женской субъективности, на что обращают внимание философы постмодернистского феминизма.

Slusar V.N. Postmodernist feminism about determination of self-realization of the person.

In the article the attention is stressed on studying of welfare determination of freedom of a choice of spheres and mechanism of self-realization of the person. The author considers, while investigating features of individual freedom, it is necessary to pay attention to the research of influence of the certain biological differences on the given process, one of which is sexual, in particular opportunities of becoming of female subjectivity, what philosophers of postmodernist feminism pay attention to.